

TRADUCEREA FILOSOFICĂ ȘI/SAU ÎNLĂNȚUIREA FILOSOFICĂ A LIMBILOR / LA TRADUCTION PHILOSOPHIQUE ET / OU L'ENCHAÎNEMENT PHILOSOPHIQUE DES LANGUES

Victor UNTILĂ¹

Rezumat: Fenomenul creativității lexicale și/sau transferului în alte limbi a gândirii și terminologiei filosofice occidentale se petrece într-un cadru interlingvistic, marcat de așa numita comunitate de gândire filosofică prin convergențe, paralelisme ale modurilor de lexicalizare și/sau traducere, prin medierea unor limbi de cultură majoră și tradiție filosofică – franceză, engleză, germană, mai rar prin limbile de cunoaștere directă – latina, greaca.

Terminologia filosofică greco-latină a furnizat limbilor europene modele concrete de lexicalizare asigurând astfel tranferul/traducerea filosofică fără prea multă pierdere de substanță semantică: calcuri de expresie, semi-calcuri lexicale, derivări, lexicalizări și semantizări proprii limbilor europene.

Dar, deseori, în filosofia actuală, filosofii recurg la procedee și mijloace personalizate, marcate de modele derivative, de (re)semantizări a unor structuri lexicale preexistente cu totul originale, ș.a. fapt care constrânge procesul de transfer/traducere filosofică. Astfel, lucrarea filosofului francez Jacques Demorgon *L'Homme antagoniste*, pe care am avut onoarea s-o traducem în limba română, pe lângă etalarea concepției filosofice absolut inedite, din punct de vedere lingvistic prezintă unele particularități care împovărează transferul/traducerea în alte limbi, manifestând o dublă rezistență - de comperhensiune propriu zisă și de traducere.

Studiul își propune drept scop devoalarea unor dificultăți ale exercițiului traductologic realizat, bazat pe un antagonism adaptativ dintre cunoașterea filosofică și potențialitatea filologică, realizând o echilibrare și înlănțuire filosofică a limbilor.

Cuvinte-cheie: traducere filosofică, modele derivative, resemantizare, înlănțuire filosofică a limbilor.

Résumé : La philosophie comprend une exigence d'universalité, donc de validité indifféremment du temps et du lieu. Comme suite, l'expression de cette universalité dans les langues naturelles et la traductibilité acquiert une condition de son existence.

La philosophie de Jacques Demorgon en général et l'ouvrage *L'Homme antagoniste* (Paris : Economica/Anthropos, 2016) en particulier se caractérise par une polyphonie encyclopédique et terminologique, une dérivation et néologie personnalisée, jeux subtils de la langue et du style ce qui entraîne des difficultés supplémentaires de traduction.

Notre effort traductologique et philosophique a suivi le vœu profond de l'expression du sens universel de l'être, c'est-à-dire de la vérité en suivant une approche

¹ Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, victor.untila@yahoo.fr

méthodologique complexe parce que le logos humain est intérieur à l'universel et l'universel est intérieur au logos humain.

Le texte dévoile les difficultés et les spécificités traductologiques dans la transposition des modes d'expression verbale et de la potentialisation de l'enchaînement philosophique tout en affirmant leur diversité linguistique et mettant en exergue l'immanence expressive et perceptive de chacun des modes de pensée pour partager les universaux de forme et les universaux de substance.

Mots-clés : enchaînement philosophique des langues, traductibilité, universaux de forme, universaux de substance, polyphonie encyclopédique et terminologique, dérivation et néologie personnalisée, l'expression du sens universel de l'être.

*Rendre à la « chose même »² son lieu dans les langages
est une mission éminente de la traduction philosophique
/Agamben/*

1. Unele axiome ale semantizării și traducerii filosofice

Civilizația occidentală s-a constituit drept urmare a pertinentei și continuității tradițiilor intelectuale, cunoștințelor acumulate și perpetuate de-a lungul secolelor. Devine logic să presupunem atunci o circulație și o „fecunditate” reciprocă între limbi-culturi și a unei traductibilități între acestea.

Semnele verbale ale limbilor-culturi-coduri reprezintă un vehicol privilegiat al comunicării umane, dar și al idelor, teoriilor, doctrinelor și paradigmatelor filosofice elaborate pe bătrânul continent de la Grecii antici până în prezent. Procesul de (co)implicare a limbilor naturale în geneza și creația (terminologică) filosofică s-a manifestat diferit și variat în limbile-culturi europene. Faptul cert rămâne că marele idei filosofice și filosofi au trebuit să fie supuși unui proces de traducere și/sau transfer de *substanță*, un fel de orchestrare a universalităților (filosofice) de conținut și a celor de formă (lingvistice).

Filosofia conține în sine o exigență de *universalitate*, deci de validitate de cunoaștere, indiferent de locuri și timpuri. Drept urmare, expresia acestei universalități în limbile naturale și traductibilitatea își arogă o condiție de fiabilitate sine qua non. Mai mult, transpunerea/traducerea dintr-o limbă în alta constituie o funcție lingvistică derivată din posibilitatea fundamentală a

² Aluzie la Im. Kant (1724-1804) care afirma că în domeniul cunoașterii și a fundamentelor sale noi nu avem acces la *lucrul în sine* (Ding an sich, *noumen*), însă doar la *phenomen*, adică ceea ce se manifestă. *Lucrul în sine* găsește în limbaj locul său eminent, chiar dacă acesta din urmă nu-i este adecvat din motivul „imperfecțiunii” sale. S-ar putea afirma, într-un mod paradoxal, că *lucrul în sine* este ceea ce transcende limbajul fiind posibil doar în limbaj: *lucrul în sine* al limbajului. (Agamben).

semnului lingvistic de înlocuire, (*aliquid stat pro aliquo*) atunci când *semnificatul* este înlocuit/schimbat, *semnificatul* rămânând același. Dar, în același timp, există și o incomensurabilitate de partajare a *universalilor de substanță* care, deseori, sunt departe de a putea constitui un model sau o matrice de generativitate viabilă pentru traducerea filosofică. Iată de ce, traducerea filosofică reliefează un angajament ontologic și metalingvistic. Acest criteriu de angajare determină gradul și forța unei inferențe conceptuale, consistența unei argumentări, închiderea sau deschiderea acesteia după o selecționare, actualizare, privilegiere a unei forme (lingvistice) peotriva imperativului substanței (sensului).

Traducerea filosofică în spațiul occidental a cunoscut demersuri bine trasate și jalonate de către filosofi-traducători, de cele mai dese ori, prin intermediul unor anumite limbi – greaca, latina, germana, engleza, franceza care mai păstrează un acces permanent la tezaurul filosofic. Acest parcurs strălucit al filosofiei ne dezvăluie un adevăr: doar filosofia e capabilă să devină mediator, capabil să sondeze zonele care separă și conectează diversele moduri de gândire, capabil să perceapă și să articuleze diverse coduri lingvistice în literalitatea lor formală. Universalile filosofice (concepte, noțiuni, teorii) au marcat gnoseologic, epistemologic, metalingvistic și lingvistic cunoașterea umană constituind o matrice de generativism lexical-filosofic și/sau traductologic. Transpunerea/traducerea filosofică este una posibilă, iar intraductibilitatea poate fi depășită fiindcă *logos*-ul uman este parte a *universalului*, iar *universalul* este parte a *logos*-ului uman. Traducerea/transpunerea filosofică constituie deci o provocare lingvistică și ideatică chiar dacă, uneori, este fundamentată pe orizonturi de referință diverse implicând astfel soluții de (re)semantizare, creativitate lexicală, variații de idiosincrazie lingvistică (reacție, aversiune) în compunerea și derivarea noilor termeni/concepte dat fiind că *limbile conțin în sine o diferență concordantă* (Nicolaus Cusanus), iar dragostea față de *logos* (gândire + limbă) nu trebuie să pună în umbră dragostea față de *sophia* (înțelepciune). În acest context, sarcina traducătorului, bazată pe o lingvistică interpretativă, hermeneutică și o practică reflexivă-euristică, este de a suplimenta raporturile dintre modurile de gândire, potențializând astfel conectivitatea lor filosofică și afirmând, în același timp, diversitatea lor lingvistică, plasându-se de fiecare dată în imanența expresivă și perceptivă a fiecărui mod de gândire, înlănțuind universalile de formă și de substanță.

2. Starea de lucruri actuală

Actualmente traducerea filosofică continuă să rămână în centrul intereselor de cercetare magistrală atât a traductologiei cât și a filosofiei (traducerii). Astfel, Barbara Cassin (Director de cercetare în cadrul CNRS francez, decorată la 29 noiembrie 2018 cu Medalia de aur a renumitului Centru), după lucrarea excepțională citată mai jos, continuă preocuparea față de destinul conceptelor filosofice intraductibile, situându-se între ontologie și logologie. Manifestându-

se împotriva unui naționalism și/sau globalizării filosofice, lucrarea citată constituie o adevărată pledoarie în favoarea diversității limbilor-culturi, a plurilingvismului și a filosofiei de după „Babel”. Alții, Berner Christian și Milliaressi Tatiana, afirmă actul traductiv drept element cheie în înțelegerea și transmiterea gândirii filosofice, act în care filosofia și lingvistica colaborează în voința de a pune la dispoziție instrumente de acces la sens și semnificare. Gregory Tullio (2006) dezvăluie axele fundamentale ale unui *translatio studiorum* care au marcat trecerea de la latina clasică și medievală la modernitate pentru a afirma că e necesar să *filosofăm în limbile naturale* fiindcă cunoașterea filosofică se realizează pornind de la (și prin intermediul) mai multor limbi, în același timp naționale și disciplinare.

Colocviile internaționale asupra problemelor de traducere filosofică veghează asupra poziționării epistemologice, acțiunii metodologice și perspectivelor teoretice în acest sens. De exemplu, Colocviul internațional de la Starsbourg (11 mai 2015) se interoga asupra modalităților de delimitare, formalizare și/sau traducere a conceptelor filosofice din latină, greacă, arabă și ebraică. Traducerea filosofiei și filosofia traducerii devine subiect al numerelor tematice ale unor reviste (a se vedea *Noesis*, N 15, 2010, URL: <http://noesis.revues.org/1691>) aflându-se într-un *raport de elaborare reciprocă*. Astfel, dimensiunile problematice, devenite clasice pentru traductologie precum: *traductibil și intraductibil, original și copie, autor și traducător, litera textului și spiritul textului, fidelitatea traducerii și libertatea traducerii, traducere și interpretare* ș.a. sunt actualmente completate și ghidate de categorii pur filosofice: *epistemologia traducerii, logica traducerii, estetica traducerii, etica traducerii, analitica traducerii, etica și politica traducerii, parcursul hermenentic al traducerii* ș.a.

Pe parcursul istoriei filosofiei, filosofii de renume au fost teoreticienii și practicienii traducerii filosofice. Aceștea din urmă se angajau în traducerea textelor din limbile clasice – greacă, latină, arabă. Mai mult ca atât, utilizarea lexicului filosofic original era, deseori, supus unor schimbări și resemantizări pentru a reuși acomodarea acestuia la sistemele conceptuale noi. Semnificativ, în acest sens, este cazul creației lexicale filosofice la Descartes, marcată prin valori noi la termenii și expresiile tradiționale, precum și aprofundările „tehnice” ale semnificației. De exemplu, cazul conceptului *spirit*, precum și reconstrucția utilizării dimensiunilor științifice ale conceptului *conștiință*. Acesta din urmă se adevăra confuz și într-o contiguitate semantică de termeni în procesul de trecere din latină spre limbile naturale și invers. Unii filosofi au încercat chiar substituirea lexicului filosofic latin printr-un lexic al limbilor naturale (Wolf în germană) ceea ce contribuia la eliberarea și renovarea universului lingvistic și reprezentational. Menționăm și existența unor „radiografii” ale creației lexical-terminologice a unor filosofi: E. Kant, realizat de N. Hinske, E. Morin, realizat de J.P. Paquet, C. Noica și L. Blaga realizat de Marin și Florica Diaconu ș.a. Mai mult, opera filosofică a lui Edgar Morin a

fost tradusă parțial în limba română prin eforturile extraordinare și reușite ale lui Iulian Popescu prin cele două volume din *Metoda morineană: Le Paradigme perdu : la nature humaine/Paradigma pierdută. Natura umană* (1999) și *La nature de la Nature/Natura naturii* (2015). Mai adăugăm și un studiu modest de subsemnatul, referitor la specificul creației lexical-terminologice și traducere în filosofia lui E. Morin³.

3. Patrimoniul filosofic și potențialul derivativ filosofic al limbii române

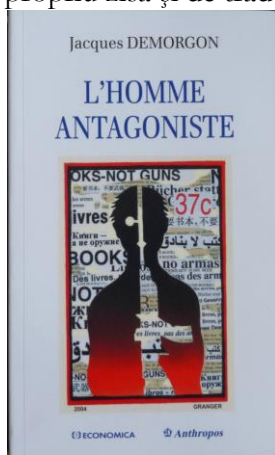
Atestările multiple despre vechimea limbii române și numeroasele studii etimologice asupra îmbogățirii lexicale și terminologice permit să apărăm și/sau să recuperăm consistența historică a vocabularului filosofic românesc. Vom aminti studiile cele mai pertinente în acest sens. Ioan Oprea și Eugen Munteanu care au profilat într-un mod argumentat mecanismele și procedeele lingvistice de derivare și creare lexicală filosofică. Împreună cu acești autori vom aminti căile directoare ale acestui proces diacronic. Mai întâi de toate lexicul greco-latin a furnizat limbilor europene neo-latine, inclusiv limbii române, modele concrete de lexicalizare, derivare și compunere lexicală, asigurând în același timp transferul și traducerea terminologiei filosofice fără a prejudeca substanța semantică ale acesteia. Astfel, calcurile de expresie, semi-calcurile lexicale directe, xenismele contextuale și non-adaptate, precum și diversele procedee de derivare lexicală au contribuit esențialmente la înlănțuirea lingvistică și filosofică a limbilor europene. În al doilea rând, fenomenele și procesele de creație lexicală în domeniul filosofic se realizau într-un cadru inter-lingvistic al comunității conceptuale occidentale care se manifesta printr-o convergență și paralelisme ale modurilor de lexicalizare și derivare a conceptelor filosofice prin intermediul limbilor de cultură majoră – franceza, germana, engleza. Grație acestor circumstanțe limba română a obținut prestigiul unei limbi europene de cultură și civilizație, capabilă să exprime absolut totul – pornind de la concepte și idei filosofice și ajungând la cele mai recente descoperiri din știință și tehnică.

4. Meandrele actuale ale înlănțuirii filosofice dintre limbi-culturi

Deseori, în filosofia actuală, filosofii recurg la procedee și mijloace originale de lexicalizare filosofică, marcate de modele derivative personalizate, de (re)semantizări intra și extra-disciplinare cu totul inedite ale unor structuri lexicale preexistente, fapt care constrânge procesul de transfer/traducere filosofică.

³ Edgar Morin. *Logique et contradiction*. (trad. V.Untilă) in: Victor Untilă. *Ștefan Lupășcu și filosofia contradictoriului – o radiografie a contradicției*. București: Editura Fundației „România de Mâine”, 2015, p. 125-152.

Filosof, sociolog, cercetător universitar, Profesor la Universitățile Bordeaux, Reims, Paris, Consultant UNESCO precum și la companiile internaționale celebre Schneider Electric, Basf, Crédit agricole, Total ș.a., redactor șef al revistei *Synergies Monde Méditerranéen*, Gerflint Jacques Demorgon este un nume de referință în filosofia/antropologia culturală actuală și (inter)culturalitate. Astfel, lucrarea sa *L'Homme antagoniste*, pe care am avut onoarea (și dreptul exclusiv al autorului) s-o traducem în limba română, pe lângă etalarea unei concepții filosofice profunde, din punct de vedere lingvistic prezintă unele particularități care, la rândul lor, împovărează transferul/traducerea în alte limbi, manifestând o dublă rezistență - de comprehensiune propriu zisă și de traducere.

5. (Re)conceptualizarea terminologiei științifice

Oricine va lectura operele filosofice ale lui Jacques Demorgon va remarca în primul rând o utilizare enciclopedică a termenilor și noțiunilor din diverse științe. Dar această utilizare nu este una simplă, preluată cu semnificațiile ei primare. Filosoful Demorgon efectuează o resemantizare a termenilor existenți, acordându-le un nou statut filosofic. Să venim cu unele exemple în acest sens: *Néotenie/neotenie*, termen din biologie (1883 Kolmann, biologie; *neos* – tânăr, *tenein* = prelungit și semnifică persistența caracterelor larvare în starea de adult la unele animale; la om = tinerețe (mintală, mentală prelungit adaptativă) și este plasat de filosof în antropologie, geoistorie, constituind astfel o categorie existențială a lui *homo sapiens*. Astfel, *ființa umană neotenică* se caracterizează prin programare adaptativă, deprogramare și reprogramare pe măsură ce relaționează cu infinitul Universului, cu alte ființe umane și cu sine însuși, urmând un *antagonism adaptativ perpetuu*. Termenul *méreuporie/mereuporie* din domeniul geografiei *euporie* = resursă bună, ieșire, rezolvare bună; *meros* = divizare) este permutat în geoistorie (1997) și semnifică prezența unor rivalități geopolitice în dinamică interactivă pozitivă într-un context economic favorabil.

Termenul *thalassographie/talasografie* din domeniul de hidrologie (mări, oceane)/geografie este permutat în geopolitică semnificând importanța mărilor/oceanelor pentru prosperitatea, progresul și dezvoltarea Statelor (cauzalitate deterministă). Termenul *Capabilité (Capability)/Capabilitate* nu este echivalent cu termenul de *capacitate*, dar semnifică ceea ce poți deveni capabil, cu condiția ca obstacolele să fie ridicate și semnifică dreptul de a primi cantitatea de putere de a acționa, de care fiecare are nevoie pentru a deveni autorul vieții sale, determinată social/politic, fiind un drept fundamental al Omului, în opinia lui Amartya Sen, laureat Nobel în economie, 2000. La Demorgon acest termen dobândește semnificație amplificată: produsul liberului exercițiu de către actorii umani a mijloacelor lor la toate nivelurile adaptării umane, individuale și colective, exercițiu liber determinat la nivel interior-individual.

Un alt concept fundamental pentru filosofie în general și pentru filosofia lui Demorgon în particular, este adjectivul substantivizat: *l'humain* care nu prezintă dificultăți de traducere – *umanul*, dar este un termen puțin conceptualizat în filosofie, neglijat de dicționarele de filosofie față de *être humain* = *ființă umană*. Cum să înțelegem acest termen/concept? Să fie un simplu construct derivat? Care ar fi conceptualizarea lui și diferența de termenul sinonim *ființă umană*, un termen consacrat și uzual. Citind toată lucrarea, dar și alte lucrări ale filosofului putem pătrunde în insistența autorului de delimitare și punere în valoare filosofică prin acest substantiv a condiției și complexității antropologice a ființei umane. Aceasta din urmă depășește animalitatea doar prin virtuțile sale intelectuale de *homo sapiens*, iar prin viciile, erorile, greșelile sale rămâne inferioară divinității. Termenul substantivizat *umanul* cuprinde în sine și caracterul neotenic de antagonism ternar fundamental între *identité* ↔ *altérité* ↔ *interité* = *identitate* ↔ *alteritate* ↔ *interitate* unde *interitatea* (un neologism inventat de filosof care, din lipsă de echivalent, va fi calchiat în română) semnifică mediere, deschidere spre libertate, o identitate comună transcendentă între *identitate* și *alteritate*, un fel de terț inclus care dezvăluie complexitatea antagonistă și unitatea existențială a ființei umane, iar realizarea plenară a naturii esențial-universale umane a fost, pe parcursul istoriei milenare umane, îndreptată, fie pe panta constructivă, fie pe cea distructivă, dimensiuni descrise cu lux de amănunte de filosof. Alte cazuri de substantivizare a adjectivelor, precum: *le politique* = *politicul*, *l'économique* = *economicul*, *le religieux* = *religiosul*, *l'informationnel* = *informaționalul*, *le profane* – *profanul*, *le sacré* = *sacrul* s.a. au menirea de punere în valoare și evidențiere filosofică a unui fenomen social.

6. Faux-amis/prietenii falși

Textul abundă în lexic cu semnificații subtile, fine și/sau specializat-terminologice, fapt care poate îndrepta traducătorul spre piste de semnificație falsă (faux-amis/prietenii falși). Unele exemple: *rivalité en équilibraton majorante*

(p. VII) ≠ rivalitate majorantă, care majorează (matematică), dar rivalitate (situată) într-o echilibrare sporită; *découverte à découvrir* (p.201) = descoperire care trebuie pătrunsă, înțeleasă; *l'humain néotène entre deux écritures: naturelle et culturelle* (p. 204) = umanul neotenic situat între două coduri (genetice): natural și cultural; *pesanteur géohistorique* ≠ gravitate/gravitație (din astro-fizică) geohistorică, dar inerție geohistorică, inerentă grupurilor sociale, instituțiilor; *un mélange égal de particules et d'antiparticules s'annulant en lumière* = un amestec egal de particule și antiparticule care se echilibrează (echilibrate) în (prin) lumină; *un véritable vent de liberation* = un „suflu” veritabil (nou) de emancipare ; *chez l'humain, être des possibles, il y a du « jeu » à l'origine dans ses conduites* (p.140) = la ființa umană, drept (în calitate de) ființă a posibilului, capacitatea ludică este la originea acțiunilor (≠ comportamentelor) sale; *une philosophie enfermée dans l'abstraction* = o filosofie închisată, izolată în abstracție ș.a.

7. Jacques Demorgon – cunoscător profund și fin al limbii franceze, un filosof al stilului

Lucrarea în cauză, precum și opera filosofică în întregime a filosofului, operează cu un limbaj implicit, bazat pe bogăția expresivă a limbii franceze, pe jocul de cuvinte, deseori antitetic sau de stil și al sensurilor subtile care atribuie textului un spirit logic pur francez dar și o plăcere intelectual-lingvistică deosebită. Unele exemple: „[...] et le sublime René Girard s'y trouverait à son tour sublime” (p. 393) =

....și eminentul (extraordinara teorie a lui) René Girard s-ar pomeni în această situație (caz), la rândul său, depășit(ă), devansat(ă), eclipsat(ă); „l'humain, de n'être pas fini, s'entretient avec l'infini du monde” =

de n'être pas (ellipse) = à cause de n'être pas ..., vu le fait de n'être pas [...], s'entretient = ici: se soutenir; se sauvegarder, se sauver = umanul, (ne)fiind (ne)desăvârșit (im)perfect), rezistă (persistă) pe seama infinitului Lumii [...].

8. Resemantizarea ideilor, conceptelor

Pe lângă (re)semantizarea terminologiei științifice din diverse domenii, filosoful recurge și la resemantizarea unor idei, concepte filosofice consacrate. Astfel, conceptul de *faire bien l'homme*, preluat de la Montaigne, *Essais, III, 13, De l'expérience* : „Il n'est si beau et légitime que de *faire bien l'homme* et dûment, ni de science si ardue que de bien et naturellement savoir vivre cette vie et de nos maladies la plus sauvage, c'est mépriser notre être...” dezvăluie cunoașterea și priceperea de a-și trăi viața fără a disprețui dimensiunile ființei noastre umane și presupune a-și trăi viața pe bunul său plac. Demorgon, în primul rând, schimbă ordinea cuvintelor – *bien faire l'homme* pentru a semnifica: *a modela, a plămădi*, cum se cade *umanul* la ființa umană, fundamentat pe mijloacele (facultățile) umane (gândirea, limbajul, etica, socialul ș.a) care constituie adevărate fapte-valori ale ființei umane și delăsare de scopuri-valori absolute (idealuri, utopii de

tot felul: politice, civilizaționale, religioase) care au adus, de regulă, la mari dezastre și nenorociri civilizaționale.

9. Problema referințelor științifice și civilizațional-culturale

Promovând o filosofie complexă, integrală și enciclopedică, Demorgon folosește pe larg terminologia științifică, îndeosebi cuplurile antinomice care, în general, nu prezintă dificultăți de traducere. Astfel, *acceleration-deceleration*=*accelerare-decelerare* (astronomie, cosmologie); *fusion-fission* = *fuziune-fisiune* (fizica particulelor elementare); *onde-corpuscule* = *undă-corpuscul* (fizica cuantică); *endogamie-exogamie* = *endogamie-exogamie* (antropologie) ș.a.

Referințele cultural-civilizaționale prezente în text sunt din diverse domenii și la traducere necesită intervenții ale traducătorului de natură adecvată. Astfel, fraza: „Même les sciences dures, si strictes sur les définitions, ont eu leur chemin de Damas avec la physique quantique et son oxymore associant « onde et corpuscule », « continu et discontinu »[...] va necesita, pentru un cititor mai puțin avizat, note explicative pentru expresia cu referință biblică *a avea calea proprie a Damascului*, precum și pentru termenii: fizică cuantică, oximoron: „Chiar și științele „dure”/exacte, foarte riguroase în definițiile lor, „au avut calea proprie a Damasc-ului” odată cu fizica cuantică și oximoronul său, asociind „undă și corpuscul”, „continuu și discontinuu”. Alte referințe civilizațional-culturale, chiar dacă par destul de cunoscute, vor necesita o abordare mai explicită din partea traducătorului: *tragedia Shoah* (p. 47) - genocidul evreilor în timpul celui de-al II-lea război mondial; *melting pot* - amestec de populații, națiuni, etnii; *les deux Bacon* - *cei doi Bacon* (Roger, 1214-1292 și Francis, 1561-1626); *pragmaticism* (la Peirce), *pragmatism* (la James); *daech* – împrumut din arabă *ad-Dawla al-Islamiyya* = Statul islamic; *le projet Manhattan* = *proiectul Manhattan* (crearea bombei atomice SUA) ș.a. Sintagma *Pénélope et la réversion* (p. 181) poate induce un fals prieten - *Penelopa și reversiunea* (!) unde reversiune (jur.) = 1) întoarcerea bunurilor donate sau 2) tratament termic aplicat aliajelor, în timp ce *réversion* din sintagma dată face referință la *reversibilitate*, fapt care se poate produce în mod natural atât într-un sens, cât și în sens invers, trecând prin aceleași stări intermediare unit ↔ separat, separat ↔ unit, motiv care indică la ambivalența profundă a relației: proces ↔ produs; produs ↔ proces.

Pentru a demonstra ideea sa filosofică centrală de *identitate-alteritate-interitate* și a proiecta importanța antagonismului adaptativ pentru ființa umană, Demorgon utilizează pe larg oximoronul, citând exemplele cele mai clasice: *l'homme grand et misérable* (Montaigne) = *omul mareț și mizerabil*; *l'insociable sociabilité des hommes* (Kant) = *sociabilitatea insociabilă a ființelor umane*; *unitas multiplex*, *l'un multiple* (Leibniz) = *unitas multiplex*, *unitatea multiplă*; *Hâtez-vous lentement* (Boileau) = *grăbiți-vă încet*; *cette obscure clarté qui tombe des étoiles* (Corneille) = *această lumină obscură care cade din cer*; *le soleil noir* (Baudelaire) = *soarele negru*;

l'éloignement rapproche (Mme de Sévigné) = *îndeapărtarea apropiie*, dar și oximoroane economice: *destruction créatrice* (Schumpeter), politice (atribuite lui L. Jospin (Prim Ministru 1997-2002), considerat în Franța oximoron viu: *l'absent très présent* = *absentul mereu prezent*; *silencieux qui parle* = *silentiosul care vorbește*; *retraité très actif* = *pensionarul foarte activ* ș.a. Astfel, filosoful încearcă să ne demonstreze cum e posibilă coexistența opușilor, asimilarea și fuzionarea lor în dinamica trialectică dintre *identitate-alteritate-interitate*, concept care se regăsește și în sintagmele altor filosofi: *sinteza disjunctivă* sau *disjuncția inclusă* la Deleuze, *terțul inclus* la Șt. Lupașcu, *terțul ascuns* la B. Nicolescu; *terțul iluminat* la M. Serres etc. Cu același scop folosește și craza care, se știe, enunță în plan lingvistic necesitatea și dificultatea unei soluții asociind opușii.

Concluzii

☞ traducerea lucrării *Omul antagonist* de Jacques Demorgon ne-a convins că punerea în echivalență a două matrice de gândire și lingvistică este posibilă grație efortului metacultural al înlănțuirii filosofice a limbilor-culturi care realizează dorința exprimării sensului universal al *Ființei* și *fiind-ului*, adică a *adevărului*;

☞ opera filosofică a lui Jacques Demorgon constituie o simfonie filosofică enciclopedică care antrenează un exercițiu traductologic orchestrat intern (gândire-limbă) și extern (pasajul de la o limbă la alta) bazat pe un antagonism adaptativ dintre gnoza pură și gnoza filologică, realizând o interitate (ca să utilizăm un termen al autorului), o echilibrare și înlănțuire între *logos* (gândire + cuvântare) și *sophia* (înțelepciune);

☞ fundamentarea enciclopedică multiaspectuală, polifonică a științelor actuale (re)configurează la Demorgon o terminologie și o lexicalizare originală și personalizată, bazată pe filosofeme: noțiuni, concepte, termeni științifici (re)conceptualizați în scopul universalizator al filosofiei;

☞ comprehensiunea, exegeza textului și traducerea textului filosofic la Demorgon va antrena o hermeneutică a unui sens mai curând implicit, profilat de un stil savant și lingvistic susținut (supra)saturat;

☞ traducerea operei filosofice a filosofului Jacques Demorgon va opera cu o metodologie complexă: procedee directe (împrumut, calc, xenism) și o metodologie inductiv-interpretativ-euristică: procedee indirecte (adaptare, echivalență, interpretare ș.a.), fapt care va constitui pentru traducător o provocare lingvistică, filosofică, enciclopedică și cultural-civilizațională.

Bibliografie:

Biziou Michaël et Geneviève Chevallier, *L'élaboration réciproque de la philosophie et de la traduction* », accesat la 25 septembrie 2018, disponibil la adresa:
<http://journals.openedition.org/noesis/1843>.

- Brownlie, Siobhan (2002): *La traduction de la terminologie philosophique*, in „Meta. Journal des traducteurs”, vol. 47, n° 3, pp. 296-310.
- Cassin, Barbara, (dir.) (2004): *Vocabulaire européen des philosophes. Dictionnaire des intraduisibles*, Paris, Seuil.
- Caussat, Pierre (2003): *Simple aperçus sur quelques problèmes de la traduction philosophique*, in „Revue française de linguistique appliquée”, n° 2, (Vol. VIII), p. 43-54.
- Chesterman, Andrew (2006): *Vers une traductologie poppérienne*, in Michel Ballard, (dir.) *Qu'est-ce que la traductologie ?* Arras: Artois Presses Université, pp. 171-178.
- Cortes, Jacques (2006): *La Méthode d'Edgar Morin. Pistes de lecture*, in „Synergies monde”, n° 4, 2008, pp. 43-58.
- Demorgon, Jacques (2016): *L'Homme antagoniste*. Paris, Economica Anthropos, 414 p.
- Demorgon, Jacques (2017): *Omul antagonist*. (trad. din fr. V. Untilă), București, Editura Fundației România de Măine, 304 p.
- Diaconu, Florica (2004): *Dicționar de termeni filosofici ai lui Constantin Noica*. București: Univers Enciclopedic,
- Diaconu, Marin; Diaconu, Florica (2000): *Dicționar de termeni filosofici ai lui Lucian Blaga. Introducere prin concepte*. București, Univers Enciclopedic,
- Dictionnaire des citations d'Edgar Morin. La complexité en contexte*, accesat la 3 octombrie 2018,
 disponibil la adresa: www.intelligencecomplexite.org/fr/documents/dictionnaire...
- Fédier, François (2005): *L'intraduisible, Revue philosophique de la France et de l'étranger*, N4, pp. 481-488.
- Jean-François Mattéi (dir.) (1998): *Encyclopédie philosophique universelle*, t. IV: *Le discours philosophique*, Paris, PUF, II, 1: *Les chemins de la traduction*, pp. 977-1200.
- Jonathan Daney, Ernest Sosa (1999 – 2001): *Dicționar de filosofia cunoașterii*. (cuv. înainte de Mircea Flonta). București: Editura Trei, 2 vol.
- La traduction philosophique* (2005): n° de la „Revue philosophique de la France et de l'étranger”, n° 4.
- La traduction philosophique* (1983): in „Revue de phonétique appliquée”, n° 66-68, pp. 233-259.
- Ladmiral, Jean-René (1981): *Éléments de traduction philosophique*, in „Langue française”, n° 51, pp. 19-34.
- Ladmiral, Jean-René (2004): *La traduction entre en philosophie*, in Antonio Lavieri (dir.) (2004), *La traduction entre philosophie et littérature*, Paris, Le Harmattan, pp. 24-65.
- Munteanu, Eugen (2003): *Aspecte ale creativității lexicale în terminologia filosofică actuală*, in „Limba și literatura română în spațiul dacoromânesc și în diaspora”, Secțiunea Lingvistică II: Aspecte ale dinamicii lingvistice, Iași, Editura Trinitas, pp. 182-213.
- Munteanu, Eugen, *Aspecte ale creativității lexicale în terminologia filosofică actuală*, in Oprea, Ioan, (1996): *Terminologia filosofică românească modernă: Studiu asupra epocii de formare*, București: Editura Științifică, (cap. XII. Construirea sistemelor derivaționale).
- Rée, Jonathan (2001): *The Translation of Philosophy, New Literary History*, vol. 32, n° 2, pp. 223-257.

Repérer, formaliser, traduire. Les concepts philosophiques. (sous la direction de Jean-Pierre Cotten, Benoît Hufschmitt), in *Annales littéraires de l'Université de Franche-Comté* (2001), 723, Série PHILEX, v. 6, ou: Besançon, Presses universitaires franc-comptoises, Paris: diffusé par Les Belles Lettres.

Ricœur, Paul (2004): *Sur la traduction*, Paris, Bayard.